

RESEARCH ARTICLE

A Comparative Study of the Situation of Spatial Justice with Discourses

Mostafa Ghaderi Hojjat^{1*}, Reyhane Saleh Abadi²

1- Assistant Professor of Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
2- PhD of Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

*Corresponding Author's Email: M.ghaderihajat@modares.ac.ir

<https://doi.org/10.22059/jppolicy.2022.87950>

Received: 28 July 2021
Accepted: 1 February 2022

ABSTRACT

This article uses analytical-descriptive methodology & correlation, relying on library resources, documents & statistical reports to seek a comparative study of the situation of spatial justice in Iran in the discourses after the Islamic Revolution. From these political discourses governing the post-revolutionary governments with the situation of spatial justice in the country after the Islamic Revolution has been examined. The results show that the index of spatial justice at the national level, considering the discourses in the Enghlab discourse, Sazandegi, Eslahat, Mehrvarzi & Etedal discourse, respectively. A comparison between the highest & lowest levels of the justice index indicates the strong influence of the state of spatial justice on political discourses.

Keywords: Space Production, Spatial Justice, Political Economy, Discourse, Iran.

مقاله پژوهشی

بررسی تطبیقی وضعیت عدالت فضایی ایران در گفتمانهای بعد از انقلاب اسلامی

مصطفی قادری حاجت^{۱*}، ریحانه صالح آبادی^۲

۱- استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲- دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

* رایانامه نویسنده مسئول: M.ghaderihajat@modares.ac.ir

<https://doi.org/10.22059/jppolicy.2022.87950>

تاریخ دریافت: ۶ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۲ بهمن ۱۴۰۰

چکیده

عدالت فضایی به عنوان خروجی و اشاره به شرایطی دارد که منابع ارزشمند جامعه (قدرت، ثروت و فرصت) از یک توزیع نسبتاً متوازنی برخوردار باشد. این مقاله با روش شناسی تحلیلی- توصیفی و همبستگی، با تکیه منابع کتابخانه‌ای، اسناد و گزارش‌های آماری در پی بررسی تطبیقی وضعیت عدالت فضایی ایران در گفتمانهای بعد از انقلاب اسلامی است. از این روگفتمانهای سیاسی حاکم بر دولتهای پس از انقلاب با وضعیت عدالت فضایی در کشور پس از انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است. مقایسه بین بیشترین و کمترین میزان شاخص عدالت حکایت از تأثیرپذیری شدید وضعیت عدالت فضایی از گفتمانهای سیاسی است. به عنوان نتیجه می توان بیان نمود از نظر شاخص عدالت فضایی گفتمان سازندگی، گفتمان انقلاب اسلامی، گفتمان اصلاحات، گفتمان اعتدال و گفتمان مهرورزی در رتبه های اول تا پنجم قرار می گیرند. بهترین گفتمان، گفتمانی است که ضمن ارتقاء شاخص عدالت فضایی فاصله استان آخر از رتبه ملی رو به کاهش باشد. با نظر داشت این موضوع رتبه بندی عملکردی گفتمانهای پس از انقلاب به ترتیب عبارت است از: اعتدال، مهرورزی، اصلاحات، انقلاب و گفتمان سازندگی.

واژگان کلیدی: تولید فضا، عدالت فضایی، اقتصاد سیاسی، گفتمان، ایران.

مقدمه

مردمی که در مناطق پیرامونی کشورها زندگی می کنند، معمولاً از کانون توجه برنامه ها و سیاستگذاری های توسعه به دور هستند؛ همین امر سبب می شود سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی آنها تنزل یابد. نابرابری های درون ناحیه ای و بین ناحیه ای یکی از مظاهر بارز کشورهای جهان سوم است که ناشی از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنهاست. در اکثر کشورهای در حال توسعه، یک یا دو منطقه و در نهایت، چند منطقه از نظر خدمات عمومی و شکوفایی اقتصادی و اجتماعی، وضعیت مناسبی دارند و نقش عمده ای را در ایجاد درآمد و تولید ملی ایفا می کنند. این امر به بهای عقب نگه داشتن مناطق دیگر و افزایش شکاف و نابرابری بین مناطق و نواحی کشور صورت می پذیرد (Mossayebzadeh & et al., 2021: 72). عدالت فضایی عبارت است از برابری نسبی شاخص های توسعه جامع (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و ...) در مکانها و فضاها، جغرافیایی (خرد و کلان) یک کشور، منطقه و جهان با شاخص های توسعه متناظر آن در سطح ملی (کشوری)، منطقه ای و جهانی. متناسب با این رویکرد تعادل و توازن فضایی به عنوان خروجی سیاست های عدالت جویانه در چارچوب رویکرد عدالت فضایی سرزمینی / جغرافیایی ناظر بر فرآوری پتانسیل ها و ظرفیت های فضایی مکانی متأثر از در هم کنش سه گانه (قدرت، فرصت و ثروت) می باشد، به نحوی که جاذبه های مناطق در پهنه سرزمین منجر به مغفول ماندن ظرفیت سایر مناطق و تقویت دافعه های فضایی نشود. شناخت و تحلیل فضا از طریق هدف ها و فرایندهایی که آن را قوام بخشیده اند اهمیت زیادی دارد. این اهداف و فرایندها توسط ساختارها، قوانین و نهادهای موجود که در ایجاد ناعدالتی تأثیر بسزایی دارند تهیه و پیاده سازی می شوند. در این میان، سیاستگذاری عرصه مهم و قدرتمندی در تولید فضا و ایجاد عدالت یا ناعدالتی فضایی به شمار می رود. براین اساس، عدالت فضایی یک ابزار مفهومی است که در چارچوب آن می توان پویایی، فرایندها و ابزارهای تولید فضای شهری را در دست یابی به شهری عدالت محور مورد بررسی و تحلیل قرار داد (Rafieyan & et al., 2019: 71). گفتمان های سیاسی پیگیری شده سازمان اداری سیاسی فضای داخل کشور یکی از مهمترین پیشران های تولید فضا است. گفتمان های سیاسی پیگیری شده در سیستم حکمرانی یکی از مهمترین بنیادهای تولیدی فضا در سطوح خرد و کلان است که در بستری تاریخی و فرهنگی (بر مبنای قدرت و هویت) تعیین می یابند. یکی از وجوه مهم فضا عدالت و ناعدالتی فضایی است، رویکرد عدالت فضایی در سه وجه توزیعی، ساختاری و تلفیقی قابل بررسی است. در رویکرد توزیعی بیشتر توجه به توزیع امکانات در فضاهای خرد و کلان مورد توجه قرار می گیرد و در وجه ساختاری زمینه ها، علل و بنیان های عدالت و ناعدالتی فضایی مورد توجه واقع می شود و در نهایت در وجه تلفیقی که اساس پژوهش حاضر بر آن استوار است توجه به یکی از زمینه های شکل گیری فضا به عنوان یک شاکل قابل ادراک یعنی گفتمان های سیاسی و وضعیت استانهای کشور از منظر برخورداری از شاخصهای کلان توسعه مورد توجه قرار گرفته است. از آنجایی که گفتمانهای سیاسی پس از انقلاب در چارچوب دولتهای مختلف به اجرا در آمده و اثرات خود را بر فضا به جا گذاشته اند نیاز است در حوزه های مختلف این اثرات مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. در واقع ضرورت پژوهش حاضر نیز از واقعیت نشأت گرفته است که وضعیت عدالت فضایی در هریک از گفتمانهای سیاسی به چه صورتی بوده است؟ برقراری توازن و رسیدن به تعادل در بین مناطق، به عوامل عدیده ای بستگی دارد که جریان ثروت و قدرت از مهم ترین آنها به شمار می رود. هندسه توزیع و ترسیب این دو عامل، تحت امر جریان اقتصاد سیاسی حاکم بر فضا شکل می گیرد (Afrakhte & Hajipour, 2015: 87). از آنجایی که کشور ایران بنا بر سرشت قومی مذهبی خود دارای یک هویت ویژه است، رشد نابرابری های منطقه ای علاوه بر پیامدهای اجتماعی مانند مهاجرت و حاشیه نشینی، پیامدهای سیاسی و امنیتی نیز خواهد داشت. مسئله اصلی این مقاله بررسی وضعیت عدالت فضایی در مقیاس ملی با نظر داشت گفتمانهای سیاسی حاکم بر دولتهای پس از انقلاب اسلامی است.

مبانی نظری

تولید فضا

در دهه ۱۹۷۰ این دیدگاه مطرح بود که فضا به عنوان یک ساخت اجتماعی مطرح می‌باشد یعنی اعتقاد بر این امر بود که روابط اجتماعی و اعمال مادی اجتماعی شکل دهنده به مفهوم فضا است. در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ اندیشمندانی از جمله میشل فوکو (1986)، آنتونی گیدنز (1995)، پیر بوردیو (1985) و هانری لفور (1991) اشاراتی به این مفهوم داشته‌اند. از سویی دیگر لفور (1991) بر این اعتقاد است که اقتصاد سیاسی جدید باید نقدی بر اقتصاد سیاسی تولید فضا باشد. او بیان می‌دارد که رویکرد مارکسیستی باعث افزایش فشار بر محصولات (مارکسیسم ساختاری) نمی‌گردد، بلکه عاملی برای پیشبرد تولیدات فضایی است. او همچون مارکس اعتقاد دارد که انسان‌ها موجوداتی اجتماعی هستند که زندگی و شعور خود را با بازتولید فضای تولید می‌نمایند (Fuchs, 2019: 131). در نهایت می‌توان بیان نمود که این نوع فضا به بازتولید صورت‌بندی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متفاوتی با توجه به تحولات موجود در طبیعت می‌پردازد.

عدالت فضایی

عدالت، اساسی‌ترین مفهوم در حقوق انسانی است. در واقع یکی از عالی‌ترین مفاهیم زندگی بشری است، به طوری که می‌توان گفت عدالت، فضیلت اولیه و اساسی و تا حدی که، انسانها ممکن است در مورد آزادی، رفاه و حتی برابری شک نمایند، لکن نمی‌توانند به عدالت یا مضموم بودن بی‌عدالتی به مفهوم عام آن اعتراف نمایند (Khakpour, Sayadsalar, 2018: 188). یکی از مهمترین نظریه‌پردازان عدالت، جان رالز است که اندیشه‌ی اساسی در مفهوم عدالت را «انصاف» می‌داند. از نظر وی عدالت عبارت است از «حذف امتیازات بیوجه و ایجاد تعادل واقعی در میان خواسته‌های متعارض انسانها در یک ساختار اجتماعی» (Ahmadi, Shamsipour, 2020: 74). همانگونه که بیان شد فضا به مثابه یک امر تولیدی دارای وجوه مختلفی است، عدالت فضایی ارتباط‌دهنده عدالت اجتماعی و فضا است؛ از این رو تجزیه و تحلیل برهم‌کنش بین فضا و اجتماع در فهم بی‌عدالتی‌های اجتماعی و شیوه تنظیم سیاست‌هایی برای کاهش یا حل آن‌ها ضروری است (Tabei & et al., 2016: 26). عدالت فضایی در برگرنده مفاهیم تولید، توزیع (Israel, 2015: 579)، قدرت (Armstrong, 2012: 609) سرمایه (Hadjimichalis, 2011: 256)، محیط و فرهنگ (Cutter, 2001: 32, Yin, 2019: 2) است. از این رو تحقیقات مرتبط با عدالت فضایی بیشتر در زمینه توزیعی متمرکز شده است (Wang, 2018: 159). در عدالت فضایی توزیع عادلانه منابع و فرصت‌های باارزش در فضای جامعه مد نظر قرار دارد که می‌تواند هم یک خروجی و هم به عنوان یک فرآیند مد نظر قرار گیرد برای مثال به عنوان الگوهای جغرافیایی یا توزیعی که عادلانه یا ناعادلانه هستند یا فرآیندهایی که این خروجی را تولید می‌نمایند (Hafeznia & et al., 2014: 35). در واقع این مفهوم اشاره دارد به توزیع مزایای مادی و غیر مادی ناشی از سیاست عمومی که بیان می‌کند باید به روشی عادلانه این توزیع صورت گیرد. در واقع این موضوع اشاره به قوانینی دارد که حقوق و آزادی مردم را تضمین نموده و باید به همان اندازه که بر برابری تاکید دارد این تمایلات را در افراد شکل دهد که توزیع منابع و امکانات به صورت یکنواخت و برابر انجام گرفته است (Fainstein, 2014, ereira et al, 2017). در این ارتباط یانگ (2011) موارد غیرمادی مزایا و سازوکارهایی که از چارچوب اجتماعی برخوردار بوده را به نوعی عدالت توزیعی می‌داند که مزایای غیر مادی را نیز در برداشته است. بعد از آنکه لوفور (1996) شعار حق بر شهر را مطرح نمود و از این طریق به دنبال عدالت شهری برآمد ادعا کرد که ساکنان موجود در یک فضا دارای حق فضایی هستند که در برگرنده چهار بعد است: حق منصفانه درگیر در فرآیند تولید فضای شهری باشد، حق برای دستیابی به مزایایی که شهر تولید می‌کند، حق اجتناب از فضایی تفکیک پذیر و حق دسترسی به خدمات عمومی (Soja, 2010). باتوجه به شناخت روزافزون جغرافیا و تاثیرات آن بر زندگی اجتماعات انسانی و تاثیراتی که از محیط فیزیکی می‌گیرند سبب شده است تا به تدریج صاحب نظران به سمت و سوی تولید اجتماعی و اقتصادی حرکت نماید (Steil & Delgado, 2019). عدالت فضایی بیشترین تاکید را بر فضایی بودن عدالت و با در نظر داشتن ملاحظات مرتبط با دموکراسی و حقوق بشر دارد. در اصل می‌توان بیان نمود که بحث عدالت فضایی مربوط به درک متقابل بین فضا و عدالت است (Dabinett, 2011).

239: 2011). بنابراین باید به فضای جغرافیایی با دیدگاه عادلانه نگریسته شود و این موضوع نیز در نظر گرفته شود که چگونه مکانیسمهای اساسی می‌تواند بر اشکال موجود در راستای عدالت یا بی‌عدالتی تاثیر بگذارد.

اقتصاد سیاسی

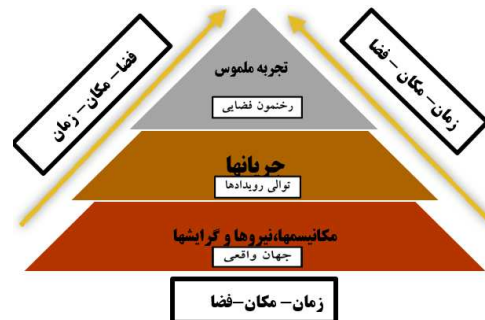
اقتصاد سیاسی به عنوان یک الگوی در حال رشد در جهان با تمرکز بر زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و عقیدتی بستری را برای فهم سرمایه داری و حفظ روابط قدرت، منافع و تنش‌ها فراهم می‌آورد (Chertkovskaya et al, 2019, Koch, 2020). در واقع اقتصاد سیاسی به مطالعه تولید و تجارت و روابط آنها با قانون، عرف و دولت در راستای توزیع درآمد و ثروت ملی می‌پردازد. اقتصاد سیاسی ممکن است صرفاً به توصیه‌های اقتصاددانان به دولت یا مردم در مورد سیاست‌های کلی اقتصادی و یا پیشنهادات اقتصادی خاص از سوی صاحب نظران سیاسی خلاصه شود (Groenwegen, 2008; 907). ادبیات اصلی مرتبط با اقتصاد سیاسی از دهه ۱۹۷۰ تحت تاثیر نیروهای سیاسی در انتخاب نمودن سیاست‌های اقتصادی به ویژه در مورد توزیع و نهادهای سیاسی مورد استفاده حداکثری قرار گرفته است (Bertholet, 2020: 2). تعاملات اقتصاد سیاسی در هر دو عرصه داخلی و بین‌المللی جریان دارد. امروزه با نفوذپذیر شدن حاکمیت ملی کشورها، به سبب گسترش ارتباطات بین‌المللی و شکل‌گیری الگوهای جدیدی از حاکمیت میان کشورهای توسعه یافته یا در حال توسعه، تمایز میان داخل و خارج به شدت تحت تاثیر قرار گرفته و مرزهای معنایی آن در حال تغییر و تحول است. سرشت و قلمروی مشارکت یک کشور در اقتصاد جهانی به شدت متأثر از تصمیمات سیاسی اتخاذ شده در داخل مرزهای آن کشور است. (Mosallanejad, 2019: 8-9).

گفتمان سیاسی

گفتمان سیاسی را می‌توان عملی ارتباطی دانست که شرکت کنندگان در آن سعی می‌کنند معانی خاصی را به واقعیت‌ها بدهند و دیگران را تحت تاثیر قرار دهند / متقاعد کنند. به عبارت دیگر، گفتمان سیاسی را می‌توان به عنوان یک استراتژی زبانی دستکاری شده تعریف کرد که در خدمت اهداف مشخص (ایدئولوژیک) باشد. گفتمان سیاسی ممکن است شامل بحث‌های رسمی، سخنرانی‌ها و شنودها و گفتگوی غیررسمی در مورد سیاست در میان افراد باشد (Liebes & Ribak, 1991). گفتمان‌های سیاسی دارای انواع مختلفی است از جمله آنها می‌توان به مواردی بدین شرح اشاره نمود: برخی از گفتمان‌های بازتاب دهنده مواضع ایدئولوژیک هستند. بنابراین نوعی ارتباط خاص بین ایدئولوژی و گفتمان‌ها شکل می‌گیرد زیرا مردم اغلب برای بیان خود از ایدئولوژی بهره می‌گیرند و از این رو دارای اهمیت بسیاری است (Van Dijk, 2006). از سویی دیگر می‌توان بیان نمود که گفتمان سیاسی به عنوان یک عمل عمدی شناخته می‌شود که در مورد شرایط و موقعیت‌های خاصی به کار گرفته شده است و به دنبال رسیدن به اهداف و کسب منافع منحصر به فردی نیز می‌باشد (Amaglobeli, 2017; 18). از این رو اهداف دارای ویژگی مادی هستند. به عبارتی دیگر گفتمان سیاسی در خدمت یک هدف، حفاظت، به چالش کشیدن و تجربه دستیابی به منافع خاص است.

چارچوب نظری

چارچوب مفهومی رئالیسم انتقادی روی باسکار و تولید فضای هنری لفور به عنوان رویکرد فلسفی تبیین تحولات و پویایی های فضایی در این مقاله مورد توجه واقع شده است. به منظور ارزیابی وضعیت شاخص عدالت فضایی در گفتمان دولتهای پس از انقلاب با استفاده از شاخص برخورداری استانهای مختلف از منظر توسعه توجه و مذاقه قرار خواهد گرفت. در واقع رئالیسم انتقادی شرایط پروراندن یک هستی شناسی لایه‌ای را فراهم می‌کند، و در این چارچوب واقعیت در برگیرنده سه لایه مجزا اما در هم تنیده است، سطح ژرف یا ساختاری، سطح فعلیت یافته و سطح تجربی (Bhaskar, 1978:35-44). از دید روی باسکار، واقعیت در یک فرایند سلسله مراتبی شکل می‌گیرد، جهان واقعی، مکانیسم‌ها، گرایش‌ها و نیروها که زمینه اولیه و در واقع زیر ساختی‌ترین لایه محسوب شده دوم سطح عملی و یا بالفعل که از توالی جریانها و رویدادها، شکل می‌گیرد و در نهایت سطح تجربه شده که واقع ملموس‌ترین وجه شناخت که رویداد مشاهده شده و تجربه شده را در بر می‌گیرد. این امر در قالب نمودار ۱ به نمایش درآمده است.

نمودار ۱ - چارچوب مفهومی رئالیسم انتقادی. ترسیم: نگارنده گان.

تولید فضا به عنوان شق دوم فلسفی پژوهش ناظر بر شکل گیری فضای جغرافیایی به عنوان فرم تولیدی در برگیرنده مجموعه‌ای از مناسبات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی می‌باشد که در روند تولید و بازتولید آن نقش بسزایی دارند. در این ارتباط لفور بیان می‌کند که فضا نوعی شیوه تولید محسوب می‌شود و روابط اجتماعی تنها زمانی موجودیت اجتماعی خواهند یافت که دارای عملکردی فضایی باشند. بنابراین به خوبی می‌توان مشاهده نمود که هر جامعه و امور مرتبط با آن در هر مقیاسی که باشند به نحوی فضایی عمل می‌کنند و سازمان فضایی شکل گیرنده آن دارای کارکردهای متفاوت خواهد بود (Saidi, 2013: 13).

روش تحقیق

ماهیت پژوهش حاضر ترکیبی (کمی-کیفی) است و از نظر نوع تحقیق در زمره تحقیقات کاربردی-توسعه ای می‌باشد. چرا که در زمینه سیاستهای اجرایی از نتایج آن میتوان بهره برد. برای گردآوری داده ها بخصوص در بخش مربوط به ادبیات و پیشینه پژوهش از شیوه اسنادی-کتابخانه‌ای استفاده شده است. با توجه به نقش اساسی و مبنایی اقتصاد سیاسی در تولید فضا و ایجاد تعادل یا عدم تعادل‌های فضایی، تلاش خواهد شد، تحلیلی فضایی از گفتمان‌های اقتصاد سیاسی ایران پس از انقلاب با وضعیت عدالت فضایی و تعادل سرزمینی به عمل آید. داده‌های مورد استفاده در قالب چهار مولفه اصلی و ۲۱ متغیر برای دوره آماری پس از انقلاب از طریق مطالعات اسنادی تهیه شده (جدول شماره یک) است، لازم به ذکر است داده های مورد نظر با توجه پوشش تمام دوره های مورد نظر یعنی سالهای (۱۳۹۷، ۱۳۹۰، ۱۳۸۵، ۱۳۷۵، ۱۳۶۸) انتخاب شده اند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تصمیم‌گیری COPRAS استفاده شده است و نتایج در قالب نقشه‌های توزیع شاخص در محیط نرم‌افزار GIS ارائه شده است.

جدول ۱ - مولفه‌ها و متغیرهای به کار رفته در پژوهش

مؤلفه	متغیر
زیرساختی - زیربنایی	شبکه برق، آزادراه و بزرگراه، راه آهن سهم جمعیت تحت پوشش استفاده از فاضلاب شهری از کل جمعیت شهری، نسبت جمعیت روستایی بالای ۲۰ خانوار بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم، نسبت خانوارهای روستایی دارای گاز به کل خانوارهای روستایی.
آموزشی - فرهنگی	پوشش واقعی تحصیلی در مقطع متوسطه دوم، تراکم دانش‌آموز در کلاس دوره‌های تحصیلی مدارس دولتی، نرخ باسوادی، تعداد کتابخانه های عمومی به ده هزار نفر جمعیت، سرانه تعداد سینما.
بهداشتی	تعداد تخت های فعال بخش های بیمارستانی، تعداد درمانگاه، کلینیک و پلی کلینیک به ده هزار نفر جمعیت، تعداد داروخانه.
اقتصادی	نرخ اشتغال ناقص، نرخ بیکاری، متوسط هزینه‌های خوراکی و دخانی سالانه یک خانوار شهری، سرانه درآمدهای مالیاتی دولت-میلیون ریال، تعداد خانوارهای مستمری بگیر سازمان بهزیستی کشور، ضریب نفوذ بیمه اجتماعی کشور، ضریب نفوذ بیمه درمان کشور.

روش کوپراس

در سال‌های اخیر استفاده از روش کوپراس (copras) به عنوان یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه زیاد شده است و دلیل آن سادگی محاسبه، رتبه‌بندی کامل گزینه‌ها و در نظر گرفتن معیارهای مثبت و منفی می‌باشد. در مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره هدف یا وزن دهی به معیارها می‌باشد و یا رتبه‌بندی گزینه‌ها این روش نیز هدف دوم را دنبال می‌کند یعنی رتبه‌بندی گزینه‌ها.

این روش که در این مقاله مورد استفاده واقع شده است مشتمل بر گام‌های شش‌گانه به شرح ذیل است:

گام اول تشکیل ماتریس تصمیم کوپراس: ماتریس تصمیم کوپراس همانند روش‌های تاپسیس، ویکور یا الکتراه، ماتریس معیار-گزینه است.

گام دوم محاسبه وزن معیارها: در این گام باید وزن معیارها را با یکی از روش‌های محاسبه وزن از جمله روش آنتروپی بدست آورد.

گام سوم تعیین معیارهای مثبت و منفی: معیارهای مثبت معیارهایی هستند که افزایش آن باعث بهتر شدن شرایط شود. و معیارهای منفی معیارهایی هستند که کاهش آن به صرفه‌تر باشد و باعث بهتر شدن شرایط شود.

$$d_{ij} = \frac{q_i}{\sum_{j=1}^n x_{ij}} x_{ij}$$

گام چهارم نرمال‌سازی ماتریس تصمیم: در این گام باید ماتریس تصمیم روش کوپراس را بر اساس رابطه زیر نرمال کرد:
گام پنجم محاسبه مجموع مقادیر نرمال شده: در این گام باید مجموع مقادیر نرمال معیارهای مثبت را جدا و معیارهای منفی را جدا برای هر گزینه بر اساس رابطه زیر محاسبه کرد.

$$s_j^+ = \sum_{z_i=+} d_{ij}$$

$$s_j^- = \sum_{z_i=-} d_{ij}$$

گام ششم رتبه‌بندی نهایی (گزینه‌ها): در این گام با توجه به رابطه زیر که محاسبه شاخص کوپراس است که استنه با توجه به وضعیت شاخص عدالت فضایی رتبه‌بندی می‌شوند. هر چه مقدار Q_j بزرگتر باشد نشان دهنده رتبه بهتر آن گزینه در اولویت بندی است.

$$Q_j = s_j^+ + \frac{s_{\min} \sum_{j=1}^n s_j^-}{s_j^- \sum_{j=1}^n s_{\min}^+}$$

یافته‌های پژوهش

گفتمان‌های سیاسی حاکم بر ایران پس از انقلاب

در ادامه به صورت مختصر به بررسی گفتمان‌های سیاسی بعد از انقلاب اسلامی ایرانی پرداخته شده است. زیرا این گفتمان‌ها قادر هستند تا روند سیاست‌گذاری، فرآیندهای مرتبط با آن و ... را تعیین نمایند و از سویی دیگر می‌توانند بر جامعه و ساختار آن تأثیرات مثبت یا منفی داشته باشند.

گفتمان انقلاب: در ابتدای انقلاب اسلامی به علت ایدئولوژی انقلابی و روح انقلابی و ائتلاف نیروهای سیاسی با همدیگر و حضور قدرتمند رهبر کارزماتیک انقلاب، حضرت امام گفتمانی نیروهای سیاسی بودند که به غیریت‌سازی با دلهای گفتمان مسلط پهلوی و سکولاریسم تاکید داشتند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ائتلاف نیروهای سیاسی مذهبی با لیبرالهای مذهبی، زمینه غیریت‌سازی متفاوت گردید. ابتدا سکولارها، حامیان ایدئولوژی شرق و غرب به حاشیه رانده شدند. با گروگانگیری دیپلماتهای آمریکایی و در نهایت استعفای بازرگانان از دولت موقت و حمایت نهضت آزادی از جمهوری دموکراتیک اسلامی، زمینه حاشیه‌رانی آنها فراهم شد و کم‌کم از دایره نیروهای خودی کنار گذاشته شدند (Hesabi & Idar, 2018: 11). در مقیاس ملی با وقوع انقلاب اسلامی و مطرح شدن گفتمان‌های دینی مبتنی بر آزادی بیان و عقاید براساس قانون اساسی در خلال این دوره نوعی اصطکاک بین بازیگران اصلی در تفسیر آن وجود داشت. در سطح منطقه‌ای در این دوره گفتمان غالب مخالفت با موجودیت اسرائیل و حمایت از فلسطین بود. متأثر از شرایط انقلابی دال مرکزی گفتمان این دوره در تضاد با غرب قرار داشت. **گفتمان سازندگی:** سیاست اقتصادی ایران در زمان جنگ به سمت تثبیت تجارت و مدیریت جنگ از طرق گوناگونی نظیر محدودسازی واردات، نظارت و دخالت دولت در فعالیت‌های اقتصادی و عدالت به مردم و بی‌توجه به نظام سرمایه‌داری در

پیش گرفته شد. در زمان تصمیم به پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت که شرایط جنگ در مجموع به ضرر ایران بود، بسیاری از ناظران داخلی و خارجی بر این نظر بودند که تنگنای اقتصادی در پذیرش قطعنامه از سوی ایران نقشی اساسی داشت. پایان یافتن جنگ تحمیلی هشت ساله، بازنگری قانون اساسی، حذف شرط مرجعیت از رهبری، حذف پست نخست‌وزیری و دادن قدرت اجرایی به ریاست جمهوری، کنار گذاشتن آیت اله منتظری از قائم مقامی رهبری، شکل‌گیری مجمع تشخیص مصلحت نظام و در نهایت رحلت رهبر انقلاب زمینه ساز تحولات بعد گردید (Hesabi & Idar, 2018: 13). پس از اتمام جنگ و رسیدن هاشمی به مقام ریاست جمهوری، دولت جدید تلاش خویش را بر ترمیم خرابی‌های ناشی از جنگ و تسریع فرآیند رشد و توسعه اقتصادی کشور متمرکز کرد. در آن زمان، دولت به لحاظ اقتصادی تحت تأثیر متغیرهای دیگری همچون اقتصاد بحرانی ممالک بلوک شرق و برنامه‌های صندوق پیشنهادی بین‌المللی پول و بانک جهانی مبنی بر ضرورت تعدیل ساختاری در کشورهای در حال توسعه قرار داشت که نهایتاً حاکمیت را به سمت برنامه‌های آزادسازی حرکت نمود. نشانه‌های این گرایش در تدوین برنامه اول توسعه آشکار شد. برخلاف دوره جنگ که ایران به انزوای گرایش داشت در زمان هاشمی تمایلی قوی به تعامل فعال در عرصه بین‌المللی به وجود آمد. استراتژی دولت برای تغییر فضای اقتصادی کشور، سیاست تعدیل ساختاری بود که سه مؤلفه کلیدی آن عبارت بودند از: اصلاح سیاست ارزی و پولی، خصوصی سازی، آزادسازی قیمت‌ها و کاهش یارانه. در این فرآیند ضمن اهمیت دادن به نیروهای بازار تلاش شد تا دولت دارای کمترین مداخله در اقتصاد باشد. بر این اساس ایران در دوران هاشمی از استراتژی جایگزینی واردات به توسعه صادرات روی آورد (Vazirian, Toloui, 2017: 63). بنابراین گفتمان سیاسی غالب در این دوره بر مبنای توسعه همه جانبه اقتصادی و در عرصه سیاسی نیز باز شدن باب تعاملات اجتماعی بوده است.

گفتمان اصلاحات: ضعف‌ها و کاستی‌هایی چون نادیده گرفتن عدالت اجتماعی، توسعه سیاسی و توسعه فرهنگی، طرح یکسویه توسعه اقتصادی و طرح توسعه آمرانه و از بالا به پایین و بی‌توجهی به مردم، باعث شد گفتمان اصلاحات بستر مناسبی را برای طرح ایده‌ها و نشانه‌های خود بیابد. دوم خرداد از ضعف‌ها و کاستی‌های گفتمان سازندگی نشأت گرفت و نقدی بر آن بود (Momeni, 1999: 224). سالهای پایانی ریاست جمهوری هاشمی و گفتمان سازندگی ساختار جمعیتی جوان با ورود به مدارس، مراکز آموزشی و دانشگاه‌ها باعث افزایش نرخ سواد و بهره‌مندی از آموزش عالی در جامعه شده بود. افزایش سواد و آگاهی از مسائل اجتماعی و سیاسی زمینه پدید آمدن ذائقه جدید سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مبتنی بر ارزشهای کثرت‌گرایانه شد (esabi & Idar, 2018: 13). اصول کلی این گفتمان را می‌توان در مواردی چون تحقق جامعه مدنی، حقوق شهروندی، آزادی بیان، کثرت‌گرایی در فهم دین، تسامح و تساهل در مسائل اجتماعی، تشنج‌زدایی در دنیا، گفت‌وگوی تمدنها، احتراز از خشونت، قانون‌گرایی، شایسته‌سالاری صورت بندی کرد. در فرآیند ناکامی گفتمان سازندگی، دال توسعه سیاسی توسط گفتمان دوم خرداد از فضای گفتمانی آزاد شد و در مرکز آن نشست. برای ظهور گفتمان دوم خرداد تغییر هندسه ارزش‌ها نقش مهمی ایفا کرده بود. سیاست‌های دوران هاشمی به ویژه در زمینه اقتصادی نقش بسزایی در تغییر ارزش‌ها و هنجارهای جامعه و همچنین ایجاد ناهماهنگی بین ارزش‌ها و واقعیت‌های محیطی داشت. به گونه‌ای که نتایج کوتاه مدت این سیاست را در فضای حاکم بر جامعه ایران در دوم خرداد مشاهده شد (Qobadzadeh, 2002: 129). رشد طبقه متوسط مرفهی که در جستجوی آزادی سیاسی بود، فضای تقریباً باز مطبوعات، گسترش ارتباط با جهان خارج، گسترش وسایل ارتباط جمعی، تغییر هرم جنسی جامعه، افزایش باسوادان، گسترش دانشجویان، شهرنشینی از عوامل ظهور گفتمان توسعه سیاسی است. تا جایی که غلامحسین کرباسچی معتقد است توسعه سیاسی را باید دنباله توسعه اقتصادی آقای هاشمی دانست (Karbaschi, 1999: 181). در این دوره می‌توان شاهد نوعی گفتمان سیاسی عملگرا در غالب همکاری و همگرایی بین‌المللی و منطقه‌ای بود به ویژه بعد از خرداد ۱۳۷۶ این عامل نمود بیشتری یافت. بنابراین عملگرایی اسلامی وابسته به الگوهایی از همکاری‌گرایی در سیاست خارجی ایران بوده است. هنگامی که روند نوینی در این بازه زمانی شکل پیدا کرد، ایران تمایل بیشتری به همکاری با کشورهای منطقه و نهادهای بین‌المللی داشت؛ در این دوران فاکتورها و مولفه‌های بین‌المللی نیز در راستای ارتقاء بخشیدن به موقعیت ایران در منطقه به عنوان یک قدرت صاحب نفوذ نمود پیدا کرد. این موضوع را به خوبی می‌توان در جنگ خلیج فارس مشاهده نمود که ایران به عنوان یک اهرم اصلی و مهم در این بازه زمانی در منطقه به ایفای نقش پرداخته است. در این دوران جمهوری اسلامی ایران به

دنبال این بود تا روابط خود را با سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای بهبود بخشد. این امر را می‌توان در رویکردهای نوینی که ایران با سازمان ملل متحد و سازمان کنفرانس اسلامی داشته است مشاهده نمود (Motaghi, Jamalipour, 2016: 105).

گفتمان مهرورزی: با پیروزی محمود احمدی نژاد در انتخابات سال ۸۴ و تداوم آن در سال ۸۸، تاریخ‌گفتمان حاکم بر جمهوری اسلامی ایران نیز دستخوش تغییر و تحول درونی شد؛ به گونه‌ای که گفتمان چپ مدرن یا صلح‌گرایی مردم سالار یا اصلاح طلبی جای خود را به اصولگرایی عدالت محور داد. مفصل‌بندی و معنایابی مفاهیم و عناصر گفتمانی در گفتمان اصولگرایی حول نقطه‌کانونی یا دال متعالی "عدالت" صورت گرفت. این گفتمان دارای دل‌هایی مانند «مهرورزی» و «پیشرفت و تعالی مادی و معنوی» و «خدمت‌رسانی» است که بر حول محور دال مرکزی مفصل‌بندی شدند؛ بنابراین، محور و مبنای سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در چارچوب گفتمان اصولگرایی، عدالت طلبی و عدالت‌گستری در عرصه داخلی و بین‌المللی است و نشانه‌هایی چون ولایت فقیه و استکبار ستیزی و ماهیت فراملی انقلاب اسلامی در نظام معنایی این گفتمان به چشم می‌خورد (Majidi, Rahiminia, 2018: 134). "ولایت فقیه" دال مرکزی گفتمان احمدی نژاد و "دولت اسلامی"، "توسعه اقتصادی اسلامی"، "تہاجم فرهنگی"، "عدالت اجتماعی"، "رشد سیاسی" دقایق گفتمان او را تشکیل می‌دادند. گفتمان احمدی نژاد از نشانه‌های گفتمان انقلاب و گفتمان سنتی دهه ۷۰ حاصل شده بود (Tajik & Rozkshosh, 2008: 84). مضامین محوری مورد تأکید احمدی نژاد را دولت اسلامی، پاکدستی مدیران، ساده زیستی مسئولان، دیپلماسی عزت آفرین، عدالت، مبارزه با مفاسد اقتصادی، تمرکززدایی، مدیریت جهان، مدیریت صالح، امام عصر (عج)، رهبری، مردم، جامعه اسلامی، فرهنگ امام، استکبار ستیزی و حرکت بر خلاف خواسته دشمن را تشکیل می‌دهند. در مرکز گفتمان مهرورزی "ملت" به عنوان نقطه کانونی نشسته بود. در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با توجه به اینکه در دهه‌های قبلی ایران نوعی اقدامات مناسب با عرصه بین‌الملل داشته است اما باز خورد مناسبی از کشورهای این عرصه دریافت نمود سبب شد تا نوعی گفتمان نوین در تقابل با گفتمان قبلی شکل گیرد.

گفتمان سیاسی اعتدال: ظهور گفتمان اعتدال در وضعیتی رخ داد که گفتمان حاکم بر جمهوری اسلامی ایران گفتمان اصولگرایی عدالت محور با نمایندگی محمود احمدی نژاد بود (Majidi Rahiminia, 2018: 134). گفتمان سیاسی اعتدال مبتنی بر حل نزاع و تنش بوده است. در این راستا ضمن تلاش‌هایی مبتنی بر برجسته سازی برخی از اتفاقات و رویدادهایی دوران ریاست جمهوری قبلی، از این گفتمان برای افزایش تعاملات و ارتباطات با عرصه بین‌المللی به ویژه غرب استفاده شد. این گفتمان به دنبال اقتناع سازی افکار عمومی در مسائل مرتبط با روابط خارجی همچون تحریم‌ها، پرونده هسته‌ای و مذاکره با آمریکا بود. در واقع گفتمان سیاست خارجی روحانی در این دوره مبتنی بر تعامل سازنده با جهان است که بیشتر با تئوری دولت توسعه‌گرا در ارتباط بود. این تئوری در واقع بیان‌کننده این موضوع است که دولت در عرصه سیاست خارجی باید تمامی تلاش خود را برای ایجاد و زمینه لازم در راستای توسعه اقتصادی فراهم آورد و فضا را برای تولیدات بیشتر ایجاد نماید و این علائم نیز در تعامل با جهان، جذب سرمایه گذاری خارجی و تکنولوژی‌های بین‌المللی مهیا می‌شود. در این زمینه کشورهایی همچون چین و کره نمونه‌های موفق از این تئوری محسوب می‌شوند (Mohagheghnia & et al., 2018: 239). از سویی دیگر وی به دنبال توازن بخشی بین حق و تکلیف در سیاست خارجی و حفاظت از منافع ملی از طریق اعتماد سازی و تنش زدایی در راستای گفتمان سیاسی بوده است (Majidi Rahiminia, 2018: 126).

بررسی وضعیت عدالت فضایی در ایران با نظر داشت گفتمان‌ها

بر مبنای تجزیه و تحلیل داده‌های استانی مرتبط با عدالت فضایی (۲۱ شاخص) و ارتباط آنها با گفتمان‌ها و تحریم‌ها در هر گفتمان سیاسی می‌توان این تجزیه و تحلیل را در غالب جدول ۷ بیان نمود.

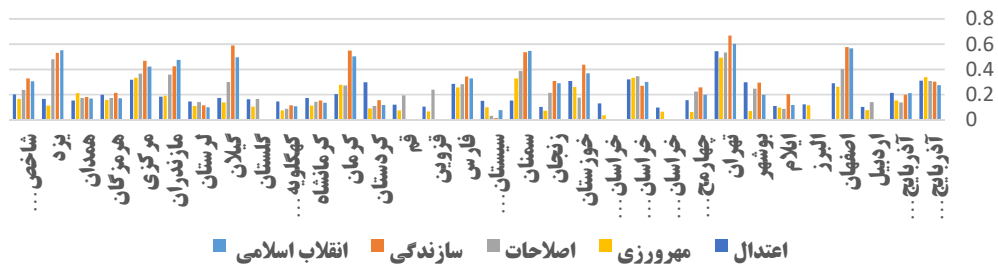
جدول ۷ - شاخص عدالت فضایی استان‌ها نرمال شده با گفتمان‌های سیاسی پس از انقلاب

استان‌ها/گفتمان	انقلاب اسلامی	سازندگی	اصلاحات	مهرورزی	اعتدال
آذربایجان شرقی	۰,۲۷۶۹۸	۰,۳۰۳۴۵	۰,۳۰۸۰۵	۰,۳۳۷۷	۰,۳۰۹۳
آذربایجان غربی	۰,۲۱۲۲۶	۰,۱۹۹۰۵	۰,۱۳۸۹۳	۰,۱۵۴۹	۰,۲۱۵۱

۰,۱۰۱۵	۰,۰۷۹۴	۰,۱۴۰۱۴	*	*	اردبیل
۰,۲۹۰۹	۰,۲۶۱۹	۰,۴۰۲۳۸	۰,۵۷۶۶۹	۰,۵۶۵۱۴	اصفهان
۰,۱۲۴۴	۰,۱۱۷۱	*	*	*	البرز
۰,۱۱۰۲	۰,۰۹۸۷	۰,۰۸۸۳۷	۰,۲۰۴۲۹	۰,۱۲۰۰۸	ایلام
۰,۲۹۷۸	۰,۰۶۹۶	۰,۲۴۸۷۳	۰,۲۹۴۱۹۹	۰,۱۹۹۱۶	بوشهر
۰,۵۴۲۳	۰,۴۹۳	۰,۵۳۴۰۴	۰,۶۶۷۱۵	۰,۶۰۱۹۷۵	تهران
۰,۱۵۷۵	۰,۰۶۱۴	۰,۲۲۴۸	۰,۲۵۷۶۳	۰,۲۰۰۰۲	چهارمحال بختیاری
۰,۰۹۸۱	۰,۰۶۵۳	*	*	*	خراسان جنوبی
۰,۳۲۰۲	۰,۳۳۳۹	۰,۳۴۴۸۷	۰,۲۶۹۱۹	۰,۳۰۰۰۴	خراسان رضوی
۰,۱۳۱۵	۰,۰۳۷۳	*	*	*	خراسان شمالی
۰,۳۰۶۱	۰,۲۵۸۷	۰,۱۷۶۷۵	۰,۴۳۸۹۹	۰,۳۶۷۹۴	خوزستان
۰,۱۰۳۲	۰,۰۷۲۳	۰,۲۱۴۷	۰,۳۰۷۹۸	۰,۲۹۱۰۴	زنجان
۰,۱۵۴۳	۰,۳۲۸۳	۰,۳۸۵۴۹	۰,۵۳۶۲۲	۰,۵۴۵۶۵	سمنان
۰,۱۵۰۹	۰,۱۰۰۵	۰,۰۳۱۶۳	۰,۰۱۴۱	۰,۰۷۹۹۱	سیستان و بلوچستان
۰,۲۸۵۲	۰,۲۵۸۲	۰,۲۸۲۳۹	۰,۳۴۱۸۲	۰,۳۲۹۴	فارس
۰,۱۰۳۹	۰,۰۶۷۴	۰,۲۴۱۰۱	*	*	قزوین
۰,۱۲۲۲	۰,۰۷۶۱	۰,۱۹۴۷۴	*	*	قم
۰,۲۹۶۹	۰,۰۸۹۷	۰,۱۰۹۰۲	۰,۱۵۷۵۳	۰,۱۱۸۸۱	کردستان
۰,۲۰۴۳	۰,۲۷۷۷	۰,۲۷۳۲۳	۰,۵۴۶۵۳	۰,۵۰۱۰۹۲	کرمان
۰,۱۷۳۹	۰,۱۱۲۹	۰,۱۴۱۹۸	۰,۱۵۱۷۹	۰,۱۳۵۷۵	کرمانشاه
۰,۱۴۶۳	۰,۰۷۴۶	۰,۰۸۸۰۷	۰,۱۱۷۹	۰,۱۰۶۳۷	کهگیلویه و بویر احمد
۰,۱۶۳۶	۰,۱۰۵۱	۰,۱۶۷۴۱	*	*	گلستان
۰,۱۷۳۷	۰,۱۳۸۶	۰,۲۹۹۲	۰,۵۹۰۹۷	۰,۴۹۵۴۷	گیلان
۰,۱۴۵۹	۰,۱۱۰۱	۰,۱۴۱۴۱	۰,۱۱۷۲۲	۰,۰۹۹۷۸	لرستان
۰,۱۸۲۵	۰,۱۹۰۴	۰,۳۶۰۵۳	۰,۴۲۲۷۶	۰,۴۷۵۹۴	مازندران
۰,۳۱۸۱	۰,۳۳۴۳	۰,۳۶۵۵	۰,۴۶۶۱۵	۰,۴۲۰۴۸	مرکزی
۰,۱۹۹۴	۰,۱۶	۰,۱۷۳۱۴	۰,۲۱۴۸۴	۰,۱۷۰۶۷	هرمزگان
۰,۱۵۳	۰,۲۱۳۱	۰,۱۷۳۴۲	۰,۱۸۱۶۴	۰,۱۶۸۲۱	همدان
۰,۱۶۷۶	۰,۱۱۳۴	۰,۴۸۱۱۴	۰,۵۳۱۷۲	۰,۵۵۲۶۸	یزد
۰,۲۰۱۶۰۶۴۵۲	۰,۱۶۷۴۷۰۹۶۸	۰,۲۳۸۱۳۶۰۷۱	۰,۳۲۸۴۰۰۳۷۵	۰,۳۰۵۶۳۴	شاخص ملی

Source: the authors calculations, 2021

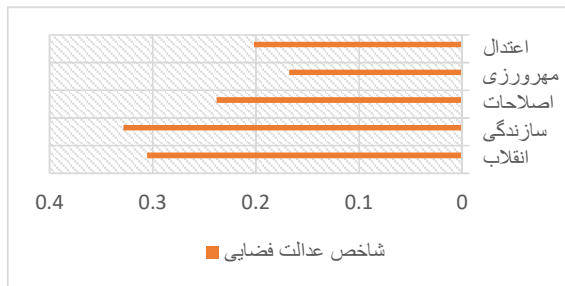
ذکر این نکته لازم است که تقسیمات کشوری در طی سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۳ برخی از استان‌ها همچون استان خراسان جنوبی، خراسان رضوی، خراسان شمالی، البرز، قم و قزوین را در بر ندارد که تجزیه و تحلیل داده‌ها با توجه به این مورد صورت گرفته است.

نمودار ۲ - وضعیت شاخص عدالت فضایی و گفتمانهای حاکم در استانها به تفکیک.

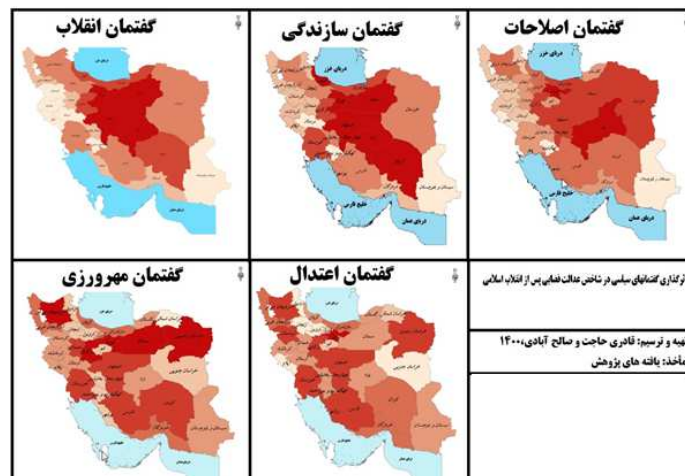
جدول ۸ - شاخص عدالت فضایی با توجه به گفتمانهای سیاسی

گفتمان	شاخص عدالت فضایی
انقلاب	۰,۳۲۱۲۶۷
سازندگی	۰,۲۳۴۸
اصلاحات	۰,۲۵۳۱۸۳
مهرورزی	۰,۲۷۷۵۵۰۶۶۷
اعتدال	۰,۳۵۵۱

نتایج نمودار ۳ نشان می‌دهد که همبستگی زیادی بین گفتمان سیاسی غالب در هر دوره با پراکنش فضایی شاخص عدالت فضایی در سطح ملی و استانهای کشور وجود دارد. این امر در نقشه شماره یک نمایش داده شده است.

نمودار ۳ - شاخص عدالت فضایی و گفتمانهای سیاسی.

نقشه شماره ۱ - اثرگذاری گفتمانهای سیاسی در شاخص عدالت فضایی پس از انقلاب اسلامی.

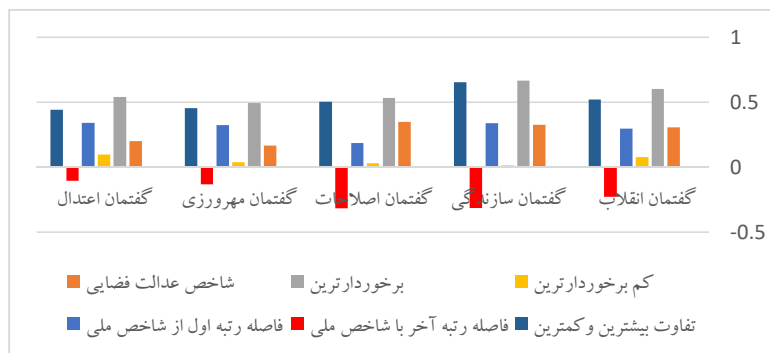
بحث

همانگونه که از جدول و نقشه‌ها استنباط می‌شود، در گفتمان انقلاب با توجه به نوپا بودن انقلاب اسلامی توزیع فضایی شاخص عدالت فضایی بیش از آنکه از شرایط گفتمانی متأثر باشد ناشی از انباشت شرایط پیش از انقلاب و مناسبات ناشی از جنگ تحمیلی بوده است. از نظر وضعیت عدالت فضایی در این دوره استانهای تهران، اصفهان، یزد، سمنان و کرمان پنج استان اول و برخوردار کشور محسوب می‌شوند و استانهای ایلام، کردستان، کهگلویه و بویر احمد، لرستان و سیستان و بلوچستان پنج استان آخر کشور در این دوره را به خود اختصاص داده‌اند. در این دوره مطابق محاسبات صورت گرفته شاخص عدالت فضایی در سطح ملی ۰,۳۰۵۶۳۴، برخوردارترین یعنی استان تهران ۰,۶۰۱۹۷۵، کم برخوردارترین استان یعنی سیستان و بلوچستان ۰,۰۷۹۹۱، فاصله رتبه اول از شاخص ملی ۰,۲۹۶۳۴۱، فاصله رتبه آخر با شاخص ملی ۰,۲۲۵۷۲- و تفاوت بیشترین و کمترین میزان عدالت فضایی برابر با ۰,۵۲۲۰۶۵ بوده است. پس از رحلت امام خمینی(ره) و پایان جنگ تحمیلی مصادف با دوره ریاست جمهوری مرحوم هاشمی رفسنجانی، گفتمان غالب سازندگی با تکیه بر لزوم بازسازی خرابی‌های ناشی از جنگ در کشور شروع به کار کرد. این گفتمان با تکیه بر رویکرد لیبرالیسم اقتصادی و سیاستهای تعدیل اقتصادی در پی ساخت مجدد اقتصاد کشور بود. هاشمی به عنوان یک سیاستمدار عملگرا با اشاره به سرعت سریع تحولات در دنیای امروز، لزوم هماهنگی با تغییرات یاد شده را خواستار بود. از نظر وضعیت عدالت فضایی در این دوره استانهای تهران، گیلان، اصفهان، کرمان و سمنان پنج استان اول و برخوردار کشور محسوب می‌شوند و نکته مهم جایگزینی استان گیلان با استان یزد در رتبه بندی ملی است. استانهای کردستان، کرمانشاه، کهگلویه و بویر احمد، لرستان و سیستان و بلوچستان پنج استان آخر کشور در این دوره را به خود اختصاص داده‌اند. در این دوره مطابق محاسبات صورت گرفته شاخص عدالت فضایی نسبت به دوره پیش در سطح ملی ۰,۳۲۸۴۰۰۳۷۵، تا حدودی ارتقا یافته است. برخوردارترین استان مانند دوره قبل استان تهران با ۰,۶۶۷۱۵ می‌باشد امری که نشان از تشدید نابرابری در کشور دارد، کم برخوردارترین استان یعنی سیستان و بلوچستان با ۰,۰۱۴۱، می‌باشد که این مؤلفه هم نشان از بدتر شدن اوضاع این استان در این دوره دارد. فاصله رتبه اول از شاخص ملی ۰,۳۳۸۷۴۹۶۲۵، فاصله رتبه آخر با شاخص ملی ۰,۳۱۴۳۰۰۳۷۵-، می‌باشد شکاف و تفاوت بیشترین و کمترین میزان عدالت فضایی استانها در این دوره برابر با ۰,۶۵۳۰۵ بوده است، که این امر هم موید افزایش نابرابری است. پس از پایان دوران ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی با پیروزی جریان موسوم به دوم خرداد در انتخابات سال ۱۳۷۶ در دوره ریاست جمهوری خاتمی، گفتمان اصلاحات در ایران بر سرکار آمد. در گفتمان اصلاحات، توسعه سیاسی دال مرکزی بوده و سایر عناصر گفتمانی در اطراف دال توسعه سیاسی معنا شده بودند، بدین معنا که توسعه سیاسی پیشران اصلی و اساسی محسوب می‌شده است. سیاستگذاران و برنامه ریزان در دولت اصلاحات، بر این باور بودند که تنها راه کاهش فقر و محرومیت زدایی حرکت در جهت توسعه است. هر چه کشور به سوی توسعه گام بردارد، همگام با آن محرومیت زدایی روندی صعودی پیدا خواهد نمود. اصلاح طلبان در دوره سید محمد خاتمی، به ضرورت توسعه سیاسی و انجام اصلاحات سیاسی - اجتماعی در این مرحله جدید از بلوغ سیاسی کشور معتقد بودند و اعتقاد داشتند که بنا بر تجربه دوم خرداد، باید فضای سیاسی - اجتماعی کشور و فرآیند تجمیع تقاضاهای مردم در قالبهای جدید و پایداری مانند جامعه مدنی و احزاب، ساماندهی نهادینه شود. ادعای جریان اصلاح طلبی، تحقق ظرفیتهای قانون اساسی، در راستای تحقق همزمان دو بنیاد اساسی انقلاب اسلامی، یعنی اسلامیت و جمهوریت بود (Haji Hosseini & Sam Aram, 2014: 18). از نظر وضعیت عدالت فضایی در این دوره استانهای تهران، یزد، اصفهان، سمنان و مرکزی پنج استان اول و برخوردار کشور محسوب می‌شوند. استانهای آذربایجان غربی، کردستان، ایلام، کهگلویه و بویر احمد و سیستان و بلوچستان پنج استان آخر کشور در این دوره را به خود اختصاص داده‌اند. در این دوره مطابق محاسبات صورت گرفته شاخص عدالت فضایی در سطح ملی برابر با ۰,۲۳۸۱۳۶۰۷۱، که نشان می‌دهد این شاخص در سطح ملی تا حدودی کاهش یافته است. البته نباید از نظر دور داشت که در این دوره تعداد استانهای کشور از ۲۴ به ۲۸ استان تغییر پیدا کرد و استانهای اردبیل، قم، قزوین و گلستان برای اولین بار به استانهای کشور اضافه شدند. برخوردارترین استان مانند دوره قبل استان تهران با ۰,۵۳۴۰۴ می‌باشد، کم برخوردارترین استان یعنی سیستان و بلوچستان با ۰,۰۳۱۶۳، می‌باشد که این مؤلفه هم نشان بهبود جزئی اوضاع این استان در این دوره نسبت به دوره قبل دارد. فاصله رتبه اول از شاخص ملی ۰,۲۹۵۹۰۳۹۲۹ و فاصله رتبه

آخر با شاخص ملی ۰,۲۰۶۵۰۶۰۷۱، تفاوت بیشترین و کمترین میزان عدالت فضایی استانها در این دوره برابر با ۰,۵۰۲۴۱ بوده است، که این امر موید کاهش نابرابری نسبت به دوره قبل است. با پایان یافتن دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی، محمود احمدی نژاد با تکیه بر شعارهای بر اساس آنچه اقتصاد اسلامی و اقتصاد عدالت محور خوانده بود وارد پاستور شد. احمدی نژاد با شعار «آوردن پول نفت بر سر سفره های مردم» نظر مردم را به خود جلب کرد و اجرای طرح های تحول اقتصادی، احداث بنگاه های زود بازده، طرح مسکن مهر، هدمندسازی یارانه ها و صندوق مهر امام رضا را در اولویت کاری در ۸ سال دوران ریاست جمهوری خود قرار داد (Khodabakhshi & et al., 2018: 99). بر اساس مطالعات به عمل آمده، «حمایت از توده فرودست» دال مرکزی گفتمان دولت محمود احمدی نژاد به حساب می آید (Qoreishi & et al, 2017: 143). گفتمان اصولگرایی عدالت محور که با غیریت سازی خود با گفتمانهای پیشین بر مبنای تعریف خاص از عدالت اقدام به اجرای طرح تحول اقتصادی کرد و آن را به معنای توزیع فرصتها و امکانات مساوی به همه افراد و مناطق کشور دانست (Ibid: 161). در واقع عدالت مورد استفاده احمدی نژاد تلفیق پوپولیسم و اقتصاد نئوکلاسیک بود. وجه پوپولیستی آن توزیع پول در جامعه به اسم یارانه نقدی و وجه نئوکلاسیک آن را می توان در نوع اجرای طرح هدمندی یارانه ها و آزاد سازی قیمتها دید. از نظر وضعیت عدالت فضایی در این دوره استانهای تهران، آذربایجان شرقی، مرکزی، خراسان رضوی و سمنان پنج استان اول و برخوردار کشور محسوب می شوند. استانهای قزوین، خراسان جنوبی، چهارمحال بختیاری، خراسان شمالی و زنجان پنج استان آخر کشور در این دوره را به خود اختصاص داده اند. نکته قابل توجه در این دوره این است که برای اولین بار استان سیستان بلوچستان از پنج استان انتهایی فاصله می گیرد. در این دوره مطابق محاسبات صورت گرفته شاخص عدالت فضایی در سطح ملی برابر با ۰,۱۶۷۴۷، که نشان می دهد این شاخص در سطح ملی نسبت به دوره قبل کاهش داشته، البته افزایش تعداد استانها به ۳۱ استان تا حدودی موثر افتاده است. در این دوره استانهای البرز، خراسان شمالی و جنوبی به فهرست استانهای کشور اضافه شدند. برخوردارترین استان مانند دوره قبل استان تهران با ۰,۴۹۳ می باشد، کم برخوردارترین استان یعنی خراسان شمالی با ۰,۰۳۷۳، می باشد. فاصله رتبه اول از شاخص ملی ۰,۲۵۸۴۳ و فاصله رتبه آخر با شاخص ملی ۰,۱۹۷۲۷، تفاوت بیشترین و کمترین میزان عدالت فضایی استانها در این دوره برابر با ۰,۴۵۵۷ بوده است، که این امر موید کاهش نابرابری نسبت به دوره قبل است. ریاست جمهوری روحانی با پیروزی گفتمان اعتدال در خرداد ۱۳۹۲ شروع شد، روحانی و نهاندیان در همایش «ملی تبیین مفهوم اعتدال» به تشریح ابعاد و محورهای اصلی شعار اعتدال پرداختند. پنج محور اصلی گفتمان اعتدال را آرمانخواهی واقع بینانه، نه گفتن به افراط، ریشه دار بودن اعتدال در علم، اخلاق صحیح، متانت در تصمیم گیری و پرهیز از شتابزدگی تشکیل می داد. گفتمان دولت روحانی بر تعریف نئولیبرالی خصوصا با رویکرد نهادگرایانه و نئوکینزی استوار بود. از نظر وضعیت عدالت فضایی در این دوره استانهای تهران، خراسان رضوی، مرکزی، آذربایجان شرقی و خوزستان پنج استان اول و برخوردار کشور محسوب می شوند. استانهای ایلام، قزوین، زنجان، اردبیل و خراسان جنوبی پنج استان آخر کشور در این دوره را به خود اختصاص داده اند. در این دوره مطابق محاسبات صورت گرفته شاخص عدالت فضایی در سطح ملی برابر با ۰,۲۹۸۸۲۶، که نشان می دهد این شاخص در سطح ملی افزایش یافته است. برخوردارترین استان مانند دوره قبل استان تهران با ۰,۵۴۲۳ می باشد، کم برخوردارترین استان یعنی خراسان جنوبی با ۰,۰۹۸۱، جای خراسان شمالی را می گیرد. فاصله رتبه اول از شاخص ملی ۰,۳۴۰۶۹۳۵۴۸ و فاصله رتبه آخر با شاخص ملی ۰,۱۰۳۵۰۶۴۵۲، می باشد. تفاوت بیشترین و کمترین میزان عدالت فضایی استانها در این دوره برابر با ۰,۴۴۴۲ بوده است که این امر موید کاهش نابرابری نسبت به دوره قبل است. مقایسه تطبیقی گفتمانها از نظر شاخص عدالت فضایی در قالب جدول ۲ و نمودار ۴ در هریک از گفتمانهای بعد از انقلاب آورده شده است.

جدول ۲ - مقایسه تطبیقی گفتمانها و شاخص عدالت فضایی

گفتمان اعتدال	گفتمان مهرورزی	گفتمان اصلاحات	گفتمان سازندگی	گفتمان انقلاب	شاخص/گفتمان
۰,۲۰۱۶۰۶۴۵۲	۰,۱۶۷۴۷	۰,۲۳۸۱۳۶۰۷۱	۰,۳۲۸۴۰۰۳۷۵	۰,۳۰۵۶۳۴	شاخص ملی
۰,۵۴۲۳	۰,۴۹۳	۰,۵۳۴۰۴	۰,۶۶۷۱۵	۰,۶۰۱۹۷۵	برخوردارترین
۰,۰۹۸۱	۰,۰۳۷۳	۰,۰۳۱۶۳	۰,۰۱۴۱	۰,۰۷۹۹۱	کم برخوردارترین
۰,۳۴۰۶۹۳۵۴۸	۰,۳۲۵۵۳	۰,۲۹۵۹۰۳۹۲۹	۰,۳۳۸۷۴۹۶۲۵	۰,۲۹۶۳۴۱	فاصله رتبه اول از شاخص ملی
-۰,۱۰۳۵۰۶۴۵	-۰,۱۳۰۱۷	-۰,۲۰۶۵۰۶۰۷	-۰,۳۱۴۳۰۰۳۷	-۰,۲۲۵۷۲	فاصله رتبه آخر با شاخص ملی
۰,۴۴۴۲	۰,۴۵۵۷	۰,۵۰۲۴۱	۰,۶۵۳۰۵	۰,۵۲۲۰۶۵	تفاوت بیشترین و کمترین

نمودار ۴ - مقایسه تطبیقی گفتمانها و شاخص عدالت فضایی.

قدردانی: نویسندگان مقاله بر خود لازم می دانند از معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس به خاطر فراهم کردن شرایط انجام پژوهش حاضر، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشند.

References:

- 1- Afrakhte Hassan, Hajipour Mohammad (2015). Political economy of space & regional balance of Iran. Space economy & rural development, Volume 4, Number 14, pp: 110-87 [in Persian].
- 2- Ahmadi, Mohammad, Shamsipour, Ali Akbar (2020). Analysis of the distribution of public services with the approach of spatial justice (case study: Bojnord), Researches in Geography of Urban Planning, Volume 8, Number 1 [in Persian].
- 3- Amaglobeli, Givi (2017). Types of Political Discourses & Their Classification, Journal of Education in Black Sea Region Vol. 3, Issue 1, 2017
- 4- Armstrong, F. Landscapes, spatial justice & learning communities. Int. J. Incl. Educ. 2012, 16, 609-626.
- 5- Bertholet, Auguste (2020). "The intellectual origins of Mirabeau". History of European Ideas. 0: 1-6. doi:10.1080/01916599.2020.176374.
- 6- Bhaskar, R. (1978) A Realist Theory of Science, Brighton: Harvester Press.
- 7- Chertkovskaya, E., Barca, S., & Paulsson, A. (2019b). Introduction: The end of political economy as we knew it? From growth realism to nomadic utopianism. In E.Chertkovskaya, A.Paulsson, & S.Barca (Eds.), Towards a political economy of degrowth (pp. 1-18). Rowman & Littlefield
- 8- Cutter, S.L.; Hodgson, M.E.; Dow, K. Subsidized Inequities: The spatial patterning of environmental risks & federally assisted housing. Urban Geogr. 2001, 22, 29-53
- 9- Dabinett, G. (2011) Promoting territorial cohesion & understandings of spatial justice. Paper for the DG Regio, Regional Studies & Slovenia Government Office for Local Self-Government & Regional Policy Conference: What future for Cohesion Policy? An academic & policy debate. Sava Hoteli Bled, Slovenia, 16-18 March 2011.
- 10- Fainstein, S. S. (2014). The just city. International journal of urban Sciences, 18(1), 1-18.
- 11- Fuchs, Christian (2019). Henri Lefebvre's Theory of the Production of Space & the Critical Theory of Communication, Communication Theory, Volume 29, Issue 2, May 2019, Pages 129-150, <https://doi.org/10.1093/ct/qty025>.
- 12- Groenwegen, Peter. (2008). "political economy" & "economics", The New Palgrave: A Dictionary of Economics v. 3, pp. 905-06
- 13- Hadjimichalis, C. Uneven geographical development & socio-spatial justice & solidarity: European regions after the 2009 financial crisis. Eur. Urban Reg. Stud. 2011, 18, 254-274
- 14- Haji Hosseini, Zohre, Sam Aram, Ezzatola. (2014). Discourse analysis of the reform government & the place of poverty eradication in it. Welfare Planning & Social Development, 6(21), pp.: 1-24 [in Persian].

- 15- Hesabi, Ahmad Ali, Idar, Nabiollah. (2018). Investigation of the discourse evolution of political forces after the Islamic revolution in Iran. *Social Sciences*, 12(43), 1-20 [in Persian].
- 16- Israel, E.; Frenkel, A. The distribution of capital forms between cities & suburbs & their impact on social justice in space. *Urban Geogr.* 2015, 36, 578-607.
- 17- Jian, I. Y., Luo, J., & Chan, E. H. W. (2020). Spatial justice in public open space planning: Accessibility & inclusivity. *Habitat International*, 102122
- 18- Karbaschi, Gholamhossein. (1999). *Fears & hopes*, Tehran: Hamshahri Publications [in Persian].
- 19- Khakpour, Baratali, Sayadsalar, Yasin (2018). Urban space monitoring with the approach of spatial justice (case study: 13 municipalities of Mashhad metropolis), *geographical explorations of desert areas*, year 6, issue 2 [in Persian].
- 20- Khodabakhshi, Leila, Khalidi Ehsan & Asoude, Reza (2018). Comparison of economic performance indicators of the Iranian government during the presidency of Mahmoud Ahmadinejad & Hassan Rouhani, *Political Strategy Quarterly*, year 2, number 7, pp: 112-99 [in Persian].
- 21- Koch, Max (2020). In search of a political economy of the postgrowth era, *Journal Globalizations*, <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1807837>.
- 22- Liebes, T. & Ribak, R. (1991). A mother's battle against TV news: a case study of political socialisation. *Discourse & Society*, 2, 2, p. 202-222.
- 23- Majidi, Hassan, Rahiminia, Mohsen (2018). Analysis of the discourse of moderation in the 11th presidential elections, *Strategic Studies Quarterly*, year 7, number 35, serial number 55 [in Persian].
- 24- Mansouri, Jahanshir, Ismaili, Ali (2011). Analysis of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran during Mahmoud Ahmadinejad's presidency from the perspective of James N. Rosenau theory, *Political Quarterly of the Faculty of Law & Political Science*, Volume 41, Number 1, pp: 283-300 [in Persian].
- 25- Mirzaei, Mohammad, Rabbani Khorasgani, Ali. (2015). Analysis of the discourse confrontation of fundamentalism & reformism in the 10th presidential elections. *Applied Sociology*, 26(4), 45-68 [in Persian].
- 26- Mohagheghnia, Hamed, Rezakhani, Jafar, Davtalah, Mohammad Reza, Rezvanpour, Rahim (2018). Foreign policy objectives of the Islamic Republic of Iran during the presidency of Hasan Rouhani. *Journal of Political & International Research*, Year 9, No. 35, pp. 238-264 [in Persian].
- 27- Momeni, Farshad. (1999). *Fears & hopes*, Tehran: Hamshahri Publications [in Persian].
- 28- Mosallanejad, Abbas (2019). *Basics of Political Economy, Function & Process*, 5th edition, Tehran, University of Tehran press [in Persian].
- 29- Mossayebzadeh, Ali, Mozaffarinia, Asma, Shabestar, Mohsen. (2021). An analysis of spatial inequalities & assessment of the state of regional development in the provinces of Iran. *Geography & Environmental Studies*, Volume 10, Number 40, pp: 71-84 [in Persian].
- 30- Motaghi, Ibrahim, Jamalipour, Hedayatollah (2016). Investigation of the trends of continuity & change in Iran's foreign policy during the presidency of Khatami & Ahmadinejad, *Political Studies Quarterly*, year 4, number 16, pp: 101-114 [in Persian].
- 31- Qobadzadeh, Naser. (2002). A pathological narrative of the dissociation between the state & the people in the second decade of the revolution, Tehran: Publications of Presidential Strategic Research Center [in Persian].
- 32- Qoreishi, Fardin, Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher & the Zaer Ka'aba, Rahim (2017). The evolution of the discourse of justice in Iran: a case study of the governments of Mahmoud Ahmadinejad & Hassan Rouhani, *Economic Sociology & Development*, Volume 6, Number 2, pp: 180-143 [in Persian].
- 33- Rabiei, Kamran (2020). Developmentalist government & challenges of economic development in Iran (1978-2019) *historical sociology*, year 12, number 1, pp: 105-143 [in Persian].
- 34- Rafieyan, Mojtaba, Ghasemi, Iraj, Nozari, Kamal (2019). Discourse analysis of spatial justice in urban management policy document (case study: Tehran), *urban social geography*, year 1, Number 1, pp. 71-89 [in Persian].
- 35- Saidi, Abbas (2013). "Fundamental Concepts in Physical-Spatial Planning", *Physical-Spatial Planning Quarterly*, year 1, issue 3 [in Persian].
- 36- Shanggang Yin, Zhifei Ma, Weixuan Song & Chunhui Liu (2019). Spatial Justice of a Chinese Metropolis: A Perspective on Housing Price-to-Income Ratios in Nanjing, China, *Sustainability* 2019, 11, 1808; doi:10.3390/su11061808
- 37- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. U of Minnesota Press.
- 38- Steil, J. P., & Delgado, L. H. J. C. (2019). Limits of diversity: Jane Jacobs, the just city, & anti-subordination. 91, 39-48.
- 39- Tabei, Nader, Movahed, Ali, Tolai, Simin, Kamanroudi, Musa. (2016). Investigation of the role of spatial justice in urban management (Study study: Neighborhoods of the 6th district of Tehran (Spatial Planning)) *Geography*, 6(2) pp: 23-36 [in Persian].
- 40- Tajik, Mohammadreza & Rozkshosh, Mohammad. (2008). Review of the 9th presidential election period from the perspective of discourse analysis, *Journal of Faculty of Literature & Humanities*, year 16, no. 61 [in Persian].
- 41- van Dijk, T.A. (2006). Ideology & discourse analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11(2), p. 115-140
- 42- Vazirian, Amirhossein, Toloui, Hadi (2017). Analysis of the development model during Hashemi's presidency, *Quarterly of Politics*, year 4, number 14 [in Persian].
- 43- Wang, W.Y. The approach to realize space reproduction power & spatial justice for rural tourist areas: Deep analysis on Multiple cases from the perspective of easement. *Hum. Geogr.* 2018, 33, 152-160.
- 44- Zirulnick, Ariel (2011). "Sanction Qaddafi? How 5 nations have reacted to sanctions: Iran". *The Christian Science Monitor*. Archived from the original on 15 November 2011. Retrieved 13 February 2012.